

**Evoluția limbii române literare în versiuni
succesive ale *Scării raiului*. Surse.
Nivelul fonetic și morfologic (I)**

de

Oana Panaite

In order to illustrate the evolution of Romanian language over four centuries (the aim of the study), we focused on *Epistle to a Shepherd* and selected six variants from the multiple versions in Romanian. We had as a comparison base the Romanian manuscript no. 5419 (Varlaam's translation) and used, for the 17th century, the Romanian manuscript no. 434 and no. 2511 –which maintain *Leastvița*'s writing pattern. For the 18th century, we used Vartolomeu Măzăreanu's translation – Romanian manuscript no. 2959 – from 1766 and a manuscript from the Library of Metropolitanate of Moldavia and Bukovina, copied in 1780, while for the 19th century we found useful the first printed translation, made in Greek in 1814, belonging to Veniamin Costachi. As for the modern age, Corneanu's translations, respectively Stăniloae and a translation from French represented our work instruments. We analyzed language particularities on the phonetic and morphologic levels reflecting the dynamics of the language.

Pentru a ilustra evoluția limbii române de-a lungul a patru secole (obiectivul central al studiului), ne-am oprit asupra *Epistolei către Păstor*, selectând din numeroasele versiuni existente în limba română șase variante. Având ca bază de comparație ms. rom. nr. 5419 (traducerea lui Varlaam), și folosind, pentru secolul al XVII-lea, ms. rom. nr. 434 și ms. rom. nr. 2511 – manuscrite care păstrează redacția *Leastviței*; pentru secolul al XVIII-lea, traducerea lui Vartolomeu Măzăreanu – ms. rom. nr. 2959 – din 1766 și un manuscris provenit din Biblioteca Mitropoliei Moldovei și Bucovinei și copiat la 1780; pentru secolul al XIX-lea, prima traducere tipărită, făcută din greacă la 1814, ce aparține lui Veniamin Costachi, iar pentru epoca modernă, traducerile lui Corneanu, respectiv Stăniloae, și o traducere din franceză, am analizat particularitățile de limbă de la nivelul fonetic și morfologic care reflectă dinamica limbii.

1. Surse

1.1. Traducerea lui Varlaam se păstrează sub forma manuscrisului rom. nr. 5419 la secția de manuscrite și carte rară a Bibliotecii Academiei Române¹. Titlul complet al traducerii este: *Cela ce-i întru svenți părintele nostru Ioan, egumenul și mai marele călugărilor din mǎgura Sinaei, scară raiului de învățătură creștinească, cu carea învață pre fieșicare creștin cumu să cade să viețuiască*

¹ Vezi Ghibănescu 1914, p. 69-75, Zgraon 1976a, p. 275-297, Ștrempele 1992, p. 295-296.

pentru ca să să suie întru desăvârșitul călugăriei și vieții creștinești (2¹). Volumul este de format in-folio (30,7×20,2 cm) și este acoperit cu lemn îmbrăcat în piele. Cuprinde 36 de caiete și un sfert cu câte 8 file fiecare, plus foaia de gardă. Nu s-au păstrat fila a treia din caietul al optsprezecelea și ultima filă a manuscrisului, așa încât acesta conține acum 289 de file. „Caietele au semnătură chirilică pe colțul exterior de jos, pe prima și ultima pagină a fiecăruia. Hîrtia este subțire și îngălbenită. Prezintă filigran fără contramarcă. Călușurile sînt la 2,5 cm distanță, iar vîrgăturile la 1,1 cm” (Zgraon 1976a, p. 276). Numerotarea filelor a fost făcută la Academie prin imprimarea cu mașina; mai există o numerotare făcută de un cititor în colțul de pe recto, cu un scris neîngrijit – pe verso, acesta notează, ca un colon titlu, numărul stapei și titlul acesteia, pe scurt².

Paginile manuscrisului, mai puțin filele 3^v-9^v, conțin pe două coloane paralele, în stînga, o redacție în limba română cu câte 40 de rînduri pe pagină, în dreapta, una în limba slavonă, mai scurtă, a *Leasviței*³. Cerneala este de culoare cafenie, în timp ce frontispiciul, titlurile și inițialele sînt scrise cu cerneală roșie în ambele redacții. Tot cu roșu este marcat și un nou paragraf, chiar dacă inițiala este mică, situată în rînd. Deși copertele și paginile manuscrisului sînt pline de însemnări făcute de diferiții ei cititori, nu se află nici o însemnare privind autenticitatea, paternitatea sau datarea acestuia. Însemnările de pe filele manuscrisului oferă unele indicii privind numărul mare de cititori din diferite provincii, dar și faptul că în anul 1778 manuscrisul se afla încă la mănăstirea Secu⁴.

Cercetătorii care au studiat manuscrisul nr. 5419 au considerat că acesta este autograful lui Varlaam, traducătorul lucrării (vezi Ghibănescu 1914, p. 92). Din demonstrația făcută de Zgraon (1976a, p. 278-279), rezultă că acest manuscris conservă într-adevăr traducerea făcută de Varlaam, dar nu și autograful autorului, care nu s-a păstrat; manuscrisul este o copie directă (existența altor copii anterioare acestui manuscris ar fi mărit posibilitățile de intervenție în textul original) după autograful lui Varlaam.

Luînd ca termen *a quo* anul zidirii mănăstirii Secu și ca *ad quem* anul în care Varlaam devine egumen, perioada probabilă în care a fost făcută traducerea este cuprinsă între anii 1602-1613. Realizat în prima jumătate a secolului al XVII-lea (în perioada cuprinsă între deceniile al doilea – al patrulea ale acestui secol) și

² Zgraon, *loc. cit.*, nota 8, observă că între numărătoarea cititorului și cea a Academiei există unele diferențe: cititorul nu numără foaia de gardă, care a fost probabil adăugată la legat, și omite să numere paginile 17 și 56 (după numărătoarea Academiei), de unde rezultă un decalaj între numărătoarea manuscrisă și cea imprimată de una (pînă la f. 17), două (pînă la f. 56), respectiv trei (pînă la sfîrșit).

³ Pentru alte dimensiuni (de ex. dimensiunile textului în pagină, distanța dintre coloane, dimensiunea literelor, etc.) vezi Zgraon, *loc. cit.*

⁴ Vezi însemnările de pe paginile manuscrisului la Ghibănescu, *loc. cit.*; Zgraon, *loc. cit.* și Ștrempel, *loc. cit.*

păstrat continuu la aceeași mănăstire (Secu), manuscrisul nr. 5419 poate fi „transcrierea fidelă a autografului lui Varlaam, devenit egumen (din 1608-1613) sau chiar mitropolit (din 23 septembrie 1632), datorată unui călugăr cult de la Secu. Limba manuscrisului, foarte asemănătoare cu aceea a lui Varlaam, autor al Cazaniei din 1643, dovedește încă o dată dependența directă a manuscrisului de traducerea originală” (Zgraon, *loc. cit.*, p. 280). Ipoteza inițială, conform căreia textul din manuscrisul 5419 reprezintă traducerea redacției slavone paralele, căruia autorul i-ar fi adăugat explicațiile sale personale, susținută de A. I. Iațimirski și Gh. Ghibănescu, a fost corectată de Pandele Olteanu în 1970; acesta constată că versiunea slavonă conservă textul original al lui Ioan Scărarul, în timp ce traducerea românească, redă, probabil printr-un intermediar ucraineano-carpatic, versiunea cu scholii a lui Maximos Margunios⁵.

1.2. Manuscrisul nr. 434 este un miscelaneu; primele sale 152 de file conțin textul *Leastviței*. Deși primele trei file ale manuscrisului (corespunzând primelor 7 file ale *Leastviței*) nu s-au păstrat, acesta conservă, în schimb, textul de pe ultima filă, pierdută, a manuscrisului nr. 5419. Manuscrisul este o copie după traducerea lui Varlaam, după cum rezultă din examinarea omisiunilor revelatoare (vezi Zgraon 1977, p. 521-522). În urma cercetării manuscrisului se diferențiază clar două straturi de limbă relevante: unul muntenesc și unul moldovenesc.

Deoarece modelul urmat a fost cu certitudine traducerea lui Varlaam – un monument de limbă specific graiului moldovean –, elementele moldovene de limbă aparțin cu certitudine modelului, în timp ce elementele muntenești de limbă nu pot fi atribuite decât scribului. Acesta a copiat manuscrisul în zona Moldovei, unde a și circulat, după cum o arată însemnările făcute de diferiții cititori. „Așadar, *Leastvița* din miscelaneul nr. 434 este scrisă de un copist muntean, după un model din Moldova, foarte probabil undeva în Moldova” (Zgraon, *loc. cit.*, p. 523). Deoarece textul din manuscrisul nr. 434 este aproape identic cu cel din manuscrisul nr. 5419, excepție făcând elementele de limbă ce aparțin, după cum am văzut, graiului copistului, comparația dintre cele două variante nu oferă nici un indiciu despre evoluția limbii române, oferind, cel mult, informații privind cele două variante dialectale ale limbii române literare. În plus, și perioada prea mică dintre momentele copierii celor două manuscrise (aprox. 50 de ani) nu este favorabilă urmării acestei evoluții.

1.3. Am reținut, numai pentru a ilustra evoluția lexicului, manuscrisul nr. 2511; deoarece și acesta conservă aceeași redacție a *Leastviței*, diferențele dintre cele două versiuni sînt minime. Întîlnim aici tot două straturi lingvistice diferite: unul muntenesc și unul moldovenesc.

Alegerea acestui manuscris a fost determinată de existența gloselor marginale prin care copistul explică, în repetate rînduri, sensul unor cuvinte considerate savante

---

⁵ Vezi Olteanu 1970, p. 543-566.

sau arhaice; de multe ori introduce în text cuvîntul care i se pare mai potrivit, notînd marginal, din fidelitate față de sursă, termenul înlocuit.

1.4. În fondul de manuscrise al Bibliotecii Mitropoliei Moldovei și Bucovinei există un manuscris din 1780, intrat relativ recent (în 1961), cu următoarea însemnare: *Scrisu-s-au această sfîntă Listviță ce să zice Scară prin tocmire și deorthosisire lui Theodor Geantaon dascalul întru care cuprinde toată învățătura vieții călugărești cum va petrece (...). Și s-au scris această sfîntă carte la Schitul din Hărjauca, unde iaste hramul Adormirii Născătoarei de Dumnezeu. În anii de la Adam 7288 (= 1780) și s-au început în luna lui de<ce>mvrie 17 zile și a luat sfîrșit în 24 de zile a lui mart. Am consultat manuscrisul realizat în 1780 nu atît pentru particularitățile lingvistice diferite față de versiunea-model a lui Varlaam (din care indirect derivă și acesta), cît mai ales faptului că ne-a fost accesibil. Și acesta reflectă două straturi lingvistice diferite: unul muntenesc și unul moldovenesc; ca și în cazul celorlalte manuscrise, stratul muntenesc este cel mai probabil al copistului, în timp ce stratul moldovean este specific textului modelului urmat.*

1.5. Tot din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea provine și manuscrisul nr. 2959 care conține o nouă traducere a *Leastviței*, de data aceasta din limba rusă, făcută de Vartolomeu Măzăreanu: *Tălmăcitu-s-au și s-au scris această sfîntă carte a sfîntului Ioan Scăriașul în sfînta mănăstire Putna de mult smeritul și pre mult păcătosul Arhimandrit Vartholomei Madzerean, ucenicul mitropolitului Antonii care s-au prestăvit în Țara Moschicească* (3^v). Această nouă traducere, diferită radical de traducerea lui Varlaam, reflectă tendința de modernizare a textului în limba română, cum făcuseră, la rîndul lor, și traduceri rusești prin comparație cu textul slavon; în acest mod, conținutul *Leastviței* putea fi mai ușor accesibil călugărilor și credincioșilor contemporani lui, intenție manifestată în prefața care precede textul traducerii sale: *am tălmăcit și am și scris această carte Ioann Leastvnicii spre folosul cel sufletesc al părinților călugări și a tuturor pravoslavnicii creștini* (1^v).

1.6. Dintre traducerile făcute din limba greacă am reținut pentru comparație și analiză traducerea lui Veniamin Costachi imprimată la Mănăstirea Neamț, în 1814. Nicolae Corneanu (Corneanu 1994, p. 89) afirmă că „Veniamin Costachi (...) nu traduce, ci doar îmbunătățește o traducere deja existentă, corectînd-o”. Această afirmație este însă contrazisă de chiar mitropolitul Veniamin Costachi în prefața traducerii sale: *Iară acum din limba cea ellinească, întru carea au fost scrisă de însuși făcătorul ei, s-au tălmăcit cu limba noă rumânească* (s.n); *cu toată amărunțimea, cu toată luarea aminte și cu multă cercare a multor izvoade ellinești și a să da și în tipariu* (II^v). Acesta găsește nesatisfăcătoare traducerile existente: *Că măcar de s-au și aflat tălmăcită mai de nainte cu mulți ani, dar din cea slovenească, și cu limbă prea proastă, carea acum au rămas cu totul neuneltită* (*ibidem*). Traducerea lui Veniamin Costachi reprezintă prima versiune

cu un evident caracter științific; acesta nu se mulțumește să traducă pur și simplu textul grecesc tipărit pe care-l are la îndemână (probabil ediția greco-latină a lui Raderus), ci, mai mult, consultă și compară permanent mai multe manuscrise grecești aduse, probabil, de la Muntele Athos, precum și unele versiuni neogrecești, precum aceea a lui Ieremia Sinaitul apărută la Veneția în 1774 (cf. Corneanu 1994, p. 90): *În cartea cea tipărită greco-latino aflându-se multe greșale și lipse și nepotriviri pre la multe locuri, și prin cuvinte, și prin sholii, s-au îndreptat și s-au adăogot și s-au împlinit din cealelalte doaă scrise cu mîna ellinești care s-au uneltit la tălmăcire împreună cu cea tipărită, carea pre la multe locuri s-au aflat mai bune și întocma una cu alta (V^v)*. Deși avangardistă în epocă prin concepere și organizare, traducerea lui Veniamin Costachi urmează destul de fidel topica originalului, mai mult, atunci când limba română nu-i permite, autorul calchiază sau împrumută termenii direct din original, așa încît limba acestui text rămîne destul de greu de înțeles pentru cititorul de azi.

1.7. Aceste motive l-au determinat pe Dumitru Stăniloae să porceadă la o nouă traducere a *Scării*; care să fie, după spusele lui „pe de o parte cît mai fidelă textului originar, pe de alta, într-o frază românească conformă sintaxei de azi a limbii române, însă în același timp într-o terminologie cît mai tradițional filocalică” (Stăniloae 1980, p. 27). Sursele pe care acesta le-a folosit sînt „un text grec publicat în 1970 de casa «Astir» din Atena, care e o reeditare a textului publicat la 1883 de Sofronie Pustnicul (...) pe baza mai multor manuscrise din Mînăstirea Dionisiu din Athos, care avea ca text paralel parafraza *Scării*, făcută de Ieremia Sinaitul din Creta, apărută prima dată la 1774 la Veneția, pe care, după afirmația lui E. Legrand, a folosit-o și Veniamin Costachi”, „textul paleogrec publicat la 1883 de Sofronie Pustnicul”, „ediția greacă din 1970”, dar și „textul din P.G.”.

1.8. Traducerea mitropolitului Corneanu, deși terminată încă din 1948, nu vede lumina tiparului decît în 1994. Sursele folosite în realizarea ei sînt, conform autorului, textul din colecția Migne, P.G. LXXXVIII, col. 596-1209, și ediția Raderus, Paris 1637; pe lângă aceste texte, autorul a mai consultat atît traducerea latină a lui Ambrosie Traversari sau Camaldulus, Colonia, 1593, și cea franceză a lui Arnauld d’Andilly, Paris, 1670, dar și (sic!) traducerea mitropolitului Veniamin Costachi „foarte priceput în utilizarea unui limbaj bisericesc plin de savoare” (cf. Corneanu 1994, p. 8). Nu regăsim în prefața traducerii nici o indicație privind limba traducerii sau scopul urmărit; Corneanu urmărește să dea celor interesați o nouă versiune a *Scării*, căci „în oricîte versiuni și ediții ar apărea, nîcînd nu este suficient de răspîndită spre a răspunde nevoilor sufletești ale creștinilor pioși”.

1.9. Am utilizat, pentru conformitate, textul greco-latin din colecția Migne, P.G. vol. 88, col. 596-1209, precum și o traducere franceză recentă făcută de Placide

Deseille și editată de abatele de Bellefontaine, în „Spiritualité orientale” n° 24 (vezi <http://www.livres-mystiques.com/partietextes/Climaue/Echelle/climaue.htm>).

2. Dinamica limbii române în *Scara raiului*

2.1. Nivelul fonetic

Accentul dinamic în *acolò* și în compusul *de-acolò* este notat cu regularitate pe ultima silabă: *acolò* L: 3^v, VM 1766: 5^v - situație întâlnită pînă în secolul al XIX-lea inclusiv. Un alt cuvînt accentuat diferit în textele studiate este *bólnav* - apare accentuat pe prima silabă: *bólnavi* (L. 10^f, VM 1766: 267^f, COSTACHI 1814: 198^f).

2.1.1. Vocalismul. Manuscrisele analizate reflectă graiul moldovean. Prin compararea lor am putut observa cum fenomenele fonetice popular-dialectale prezente în textele din secolul al XVII-lea (Least.; ms. 434, ms. nr. 2512) dispar o dată cu înaintarea în timp (implicat o dată cu constituirea sistemului de norme specific limbii literare). Din acest punct de vedere, traducerea lui Veniamin Costachi din 1814, reflectă, din punct de vedere fonetic - excepție făcînd unele mici „scăpări” ale unor fenomene fonetice moldovenești - limba literară actuală. Următoarele exemple ilustrează acest proces: traducerea lui Vartolomeu Măzăreanu din 1766 atestă păstrarea lui [e] în *cetindu-o* (2^v), a lui [e] etimologic în *strein* (4^f); [o] în *poroncile* (4^v), *postnic* (7^v) și [i] netrecut la [u] în *să-și împle* (11^v), *îmblă* (12^f); [i] în *am intrat* (11^v), *întrarea* (2^f); închiderea lui [e] medial la [i]: *prietin* (267^v) și a lui [i] la [i] în *strîga* (6^f) sau *sîngurătate* (6^v); trecerea lui [i] la [u] în *curund* (13^f); reducerea diftongului final: *cum a putè* (267^v), *ar vedè* (267^v). Dintre fenomenele fonetice menționate, mai sînt recurente în limba traducerii lui Veniamin Costachi (la începutul secolului al XIX-lea): [e] etimologic în *streine* (197^f); închiderea lui [e] inițial sau medial la [i] în *prigetare* (198^f), *tăierea vinii* (198^f), *să se prifacă* (198^f), *nicăiri* (203^v), [u] final în *cîrmaci* (197^f), *vreun daru* (198^v), în timp ce [o] apare refăcut în *corabiia* (197^f).

2.1.2. Consonantismul. Limba traducerii lui Vartolomeu Măzăreanu din 1766 păstrează africata [dz] dură: *Dumnezău*, *înviază* (266^v), dar și moale: *dzic* (266^v), *dzioa* (269^v); [g] în *gios* (267^v), *să agiute* (268^f), *giudecătoriu* (269^v); [s]/[z] duri: *casăi*, *sămn*, *să-i îngrozăști* (267^f), *în zădar* (269^f); [ʃ], [t] duri: *s-au înșălat* (6^v), *înșălești* (268^f); alternanța lui [r] dur cu [r] moale: *fierăle* (267^f), *să-și rădăce* (267^v), *s-au strîcat*, *cătră*, *izvoarăle* (269^f), dar *să-i amărești* (267^f), sau în finala unor substantive/ adjective la singular: *păstoriul*, *datoriu* (266^f); [m] dur: *să (...)* *primască* (267^v); [t] dur: *blăstămată* (269^f); [p] nepalatalizat: *copii* (268^f); [h] etimologic: *pohtă* (267^f); trecerea lui [n] la [r] în *nemăruia* (12^f).

Manuscrisul din 1780 reproduce redacția *Leastviței*, cu diferențe nesemnificative: deosebirile constau în înlocuirea sistematică a africaterii [dz] cu șuierătoarea pereche [z]: *cela ce zisă*, *Dumnezău* (209^v), [o] refăcut în *corabiia* (209^v), și în închiderea consecventă a vocalei anterioare mediane [e] la [i]: *te-am adiverit* (209^f), *adivărat*, *degitul* (209^v), particularități fonetice specifice graiului

muntenesc atribuit, ca și în celelalte cazuri, copistului. Celelalte deosebiri, reduse cantitativ, vor fi tratate în capitolul dedicat lexicului.

În limba traducerii lui Veniamin Costachi consoana [g] a evoluat la [j] în acele cuvinte care, în secolele anterioare, conservau încă un g: *jos* (197^f); se menține alternanța dintre rostirea moale a lui [r] (în finala unor substantive/adjective): *păstoriu* (197^f), *ceriu* (197^v), *vindecătoriu* (198^f) și cea dură: *de ale sale izvoară și ostenele* (202^v); [s] moale coexistă cu [s] dur: *doftorul de patimile acestea a să dezbrăca* (198^v), *nu va putea să se îmbrace* (198^v); [ș] pronunțat moale *deșertare* (198^f), coexistă cu [ș] dur: *să-i împărțășască* (198^f), *ș-ai pricinuit* (199^f), *greșalele* (199^f); tot aici întâlnim și unele fenomene populare specifice dialectului nordic: anticiparea lui [r] în *turburat* (198^f), *cei ce să împrivesc lui* (201^v), *împrotivă* (201^v), palatalizarea din *hirurghie* (198^f), precum și [j] în *putrejunea* (198^f), (200^f) (cel mai probabil rezultatul unui fenomen de hiperliterarizare).

2.2. Nivelul morfologic. Traducerea lui Vartolomeu Măzăreanu din 1766 conservă substantivul *voevod* cu terminația *-a* specifică genului masculin din limba de împrumut (slavona): *Domnului nostru Grigorii Alexandră Ghica voevoda* (1^f); desinențele cazurilor oblice nu sînt încă fixate, astfel întâlnim alternanțe de genul: *pricina patimei arșiței și vremea arșiței* (266^v), *casăi* (267^f); „*pentru răsplătirea a vecinicilor bunătați*” (8^f); extinderea realizării pluralului cu desinența *-uri*: *ceriuri* (4^f); *mormînturi* (5^v), *cîmpuri* (11^v).

Vocativul vechi *oame* prezent în *Leastvița* este menținut în limba manuscrisului de la 1780: *o, minunate oame* (209^f). Dacă în textele din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, articolul posesiv-genitival este invariabil, la Veniamin Costachi articolul posesiv genitival este variabil, conform limbii române literare actuale: *prietenii cei prea desăvîrșit ai Împăratului* (198^v).

Alipirea elementului *-și* formelor accentuate ale pronumelor personale care, astfel, dobîndesc valoarea pronumelor de întărire, poate fi urmărită pînă în secolul al XIX-lea, conform Costachi 1814: *loruși* (198^v); fenomenul se extinde și la alte părți de vorbire, cf. *asuprași* (Costachi 1814: 201^v).

Folosirea pronumelui de întărire cu valoare de pronume personal, frecventă în secolul al XVI-lea (vezi Gafton 2001a, p. 114), se menține și în secolele următoare: Least. 56^v: *mai rău cade și greșeaște deaca petreace însuși fără de părinte sufletesc*, pentru secolul al XVII-lea avem atestarea din VM 1766: (4^f): *pentru că nu numai însuși s-au lepădat de poroncile lui Dumnedzău*.

Mai rețin atenția formele compuse ale pronumelui nehotărît, ocurente atît în secolul al XVII-lea cît și în secolul următor: *fiștecare*, *fiștecăruia* (VM 1766: 269^v); *fiștecăruia* (Costachi 1814: 200^f).

Ca în toate textele secolului al XVI-lea, verbele terminate în *-t*, *-d*, *-n*, *-r* apar iotacizate la indicativ prezent, persoana I singular, conjunctiv prezent persoanele I singular și a III-a, singular și plural, și gerunziu. Astfel de forme apar

în LEAST. la începutul secolului al XVII-lea: *să mă pociu izbăvi* (149^f), *să scoață curabiia poate* (270^f), *să spuîu cu adevărat* (3^f), *o vădzuiu viînd* (111^f), *voiu să puîu* (201^v), *să ne paie bine* (29^v), sînt atestate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în traducerea lui Vartolomeu Măzăreanu: *să puîă* (266^v), *puîndu-le* (2^f), *nu pociu* (6^f), *viînd tu* (10^v) sau în versiunea de la 1780: *să scoață* (209^v), și apar cu totul sporadic în traducerea lui Veniamin Costachi din 1814, unde predomină formele analogice, refăcute: *să vie* (200^f), dar *să poată* (198^v).

În textele analizate nu am întîlnit formele analogice, refăcute de imperfect, cu *-m* la persoana I singular și cu *-u* la persoana a III-a plural: astfel formele etimologice se mențin pînă în secolul al XIX-lea: *iară ei de aceasta nu s-au scîndălit că știia faptele cele bune a starețului* (VM 1766: 13^v), *mulți (...) socotea că bine înoată pînă cînd s-au lovit* (Costachi 1814: 199^f).

La perfectul compus nu se realizează încă distincția singular-plural la persoana a III-a: *glasul (...) care au dzis* (269^f), *s-au supus starețul* (VM 1766: 13^v), *aducîndu-și aminte de cela ce au zis* (Costachi 1814: 201^v).

Viitorul se realizează prin modalități variate; în VM 1766 întîlnim următoarele construcții: *or răbda* (269^f), *or cîștiga viiață* (6^v); *nu vrór să certe* (269^f), *um* (scris: um) *cunoaște* (2^v), *dacă um spori înainte, apoi um petrece fără de scîrbă* (10^f); *și unul ca acela oriunde va merge sau de-a mînca sau de-a bea sau de-a dormi, de-a pururea va plînge* (6^f).

Dacă la Vartolomeu Măzăreanu *pre* alternează cu forma analogică *pe*, uneori chiar și în același rînd (nu poate fi exclusă posibilitatea unei greșeli, asupra căreia nu s-a revenit): *să lăudăm pe pre înțeleptul făcătoriu a scărei (...)* (1^v), în textul lui Veniamin Costachi de la începutul secolului al XIX-lea sînt folosite numai prepozițiile arhaice *pre*, *cătră*, *preste*, *întru*: *pre* (197^f), *cătră* (197^v), *preste* (198^f), *întru* (200^f).

3. Concluzii. Deoarece manuscrisele analizate, deși conservă de cele mai multe ori redacția *Leastviței*, atunci cînd prezintă deosebiri față de traducerea lui Varlaam, reflectă două straturi lingvistice diferite: unul muntenesc și unul moldovenesc, evoluția limbii la nivelul fonetic este dificil de stabilit. Stratul moldovenesc reprezintă elementele lingvistice specifice modelului urmat, în timp ce stratul muntenesc este specific copiștilor acestor manuscrise. De aceea, din analiza fonetismelor pot fi decelate informații privind apartenența copistului la un anumit grai și, prin generalizare, existența diferențelor dialectale. Analiza nivelului morfologic reflectă stabilitatea sistemului, evoluțiile fiind conforme cu normele limbii literare din secolele din care provin textele supuse cercetării. Dat fiind că într-o limbă dată schimbările afectează în primul rînd domeniul vocabularului, studiul comparativ al lexicului, atît în diacronie, cît și în sincronie, poate oferi mai multe informații despre evoluția limbii.

Bibliografie

- Dimitriu, C., 1970, *Vocabularul limbii române vechi. Studiu statistic* (teză de doctorat), Iași.
- Fecioru, D., 1952, *Manuscrisele de la Neamțu. Traduceri din Sfinții Păsinți și din scriitorii bisericești*, în „Studii teologice”, seria II, anu IV, sept. - oct., 1952, p. 459-487.
- Gafton, Alexandru, 2001, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași.
- Gheție, Ion, 1975, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei, București.
- Gheție, Ion/ Mareș, Alexandru, 1974, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei RSR, București.
- Ghibănescu, Gh., 1914, *O nouă lucrare a Mitropolitului Varlaam (Leastvița lui Ioan Scarariul)*, în „Arhiva”, XXV (1914), nr. 3-4, p. 65-107.
- Greco, Vasile, 1942, *Învățăturile lui Neagoe Basarab, Domnul Țării Românești (1512-1521). Versiunea grecească editată și însoțită de o introducere și traducere în românește de Vasile Greco*, Academia Română, „Studii și cercetări”, LX, Imprimeria Națională, București.
- Ivănescu, G., ²2000, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași.
- Mihăilă, G. 2002, *Contribuții la etimologia limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, București.
- Munteanu, Eugen, 1995, *Studii de lexicologie biblică*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași.
- Munteanu, Eugen, 2004, *Interferențe lingvistice greco-române în actul traducerii (Mărgăritarele lui Ioan Hrisostomul, București, 1691)*, în AUI, secțiunea III e. Lingvistică, tomurile XLIX-L, 2003-2004, Studia lingvistica et philologica in honorem D. Irimia, p. 349-365.
- Olteanu, Pandelescu, 1970, *Metoda filologiei comparate în studierea izvoarelor și în identificarea versiunii neogrecești a operei Scara tradusă de mitropolitul Varlaam*, în MO, XXII (1970), nr. 5-8, Craiova, p. 543-567.
- Panaitescu, P. P., 1959, 2003, *Catalogul manuscriselor slave din Biblioteca Academiei RPR*, vol. I (1959), Editura Academiei, București; vol. II (2003), *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din BAR*, Editura Academiei, București.
- Paul, Mihai, 1964, *Leastvița (Scara raiului) - traducerea lui Varlaam de la Secu într-o nouă redacție*, în BOR (1964), nr. 11-12, p. 1069-1084.
- Stăniloae, Dumitru, 1980, *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. IX, *Scara sfântului Ioan Scărarul și învățăturile lui avă Dorotei*, traducere, introducere și note de Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București.
- Ștrempel, George, 1978 – 1992, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I-IV, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Teodorescu, Mirela, 1984, *Răspunsul împotriva catihismului calvinesc*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, Editura Minerva, București.
- Zgraon, Florentina, 1976a, *Considerații filologice asupra primei traduceri manuscrise a Scării lui Ioan Sinaitul*, în LR, XV (1976), nr. 3, p. 275-287.
- Zgraon, Florentina, 1976b, *Un neologism de origine latină în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în LR, XV (1976), nr. 5, p. 624-626.
- Zgraon, Florentina, 1977, *Manuscrisele românești ale Leastviței pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea. Probleme de filiație*, în LR, XXVI (1977), nr. 5, p. 517-531.

(Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)